

Miha Kozorog

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610505501_06

IZDELOVANJE MEJE Z DIVJADJO

V tem poglavju se bomo dotaknili navzočnosti živali v obstoju meje. To vprašanje je bilo v antropologiji in raziskavah mej obravnavano le poredko.¹ Živali najpogosteje opozorijo na mejo takrat, ko jo prehajajo ali pa ko se želijo premakniti čeznjo in jim ovire na meji to otežujejo. V takšnih primerih iz različnih razlogov vzbudijo zanimanje pri ljudeh, ker si ti želijo ali ne želijo, da bi se živali selile prek meje. Zanima nas, kako se meja kaže živalim in kako ljudem ter kako so oboji vpleteni v izdelovanje meje. Pri tem se opiram na podmeno, da v zvezi z živalmi ne moremo govoriti o dejanjih, ki bi bila povezana z refleksijo o meji. Ko jo prečkajo, ne vedo, da (so) jo; kot takšno se njihovo premikanje kaže le v očeh ljudi. Kakor bomo prikazali z etnografijo z Goričkega, pa so lahko živali pomembni sprožilci človeških aktivnosti, povezanih z mejo. Še več, prav postavitev meje, ki je izrazito človeško dejanje, lahko spodbudi določeno ravnanje živali, s katerim dobijo svojo vlogo v človekovem angažiranju z mejo. Ko meje obravnavamo z antropološko natančnostjo, se moramo včasih posvetiti obmejni ekologiji kot nastajajočemu prepletu razmerij med živimi in neživimi entitetami, med človekom in različnimi drugimi oblikami življenja, med mejo kot pojmom (črta) in njenimi fizičnimi pojavnostmi (sledí).²

Začnimo z etnografsko črtico. Med terenskim delom na Goričkem na začetku aprila 2018 – prebival sem v Kančevcih –, sem bil

povabljen na praznovanje rojstnega dne mlajšega kmeta iz okolice. Vabila sem se razveselil: slavljeneec je bil zadnji govedorejec v vasi in ker sem raziskoval stanje kmetijstva na območju, sem poleg druženja začutil tudi priložnost za pogovor o tej temi. Bil je že večer, ko sem prisedel v njegov avto. Ker je bila gostilna v sosednji vasi zaprta, je gostitelj predlagal izlet do 40 km oddaljene Lentibe (madž. Lenti) v Zalski županiji na Madžarskem. Začelo se je prijetno potovanje, med katerim so se odstirala zanimiva razmerja med ljudmi, divjadjo in mejo. V Pordašincih je v avto prisedel slavljenečev prijatelj, vrstnik, ki se je predstavil kot naslednik na večji kmetiji v vasi. V mraku smo se zapeljali proti jugovzhodu, čez Motvarjevce proti Kobilju, vzdolž slovensko-madžarske meje, ko je pred avto skočila srna. Voznik je stopil na zavoro in žival je stekla stran. Dogodek je spodbudil živahen pogovor med kmetoma o divjadi in sveži škodi na njunih njivah. Oba sta sejala, delo pa je bilo delno uničeno: sledi v zemlji so izdajale, da so zemljo gostitelja teptali jeleni, medtem ko je drugi ugotavljal, da so po njegovi rili divji prašiči. Med pogovorom smo prečkali državno mejo, nato pa med vožnjo čez madžarsko ravnico srečali še srno in zajca. Srečanja z divjadjo so usmerjala razgiban pogovor o njihovem in človekovem ravnanju v čezmejnem prostoru.

To ni bila moja prva izkušnja pogovora z Goričanci, kmeti in nekmeti, o divjadi. Že prej sem poslušal ljudi, ko so obupovali nad uničenim pridelkom, razrito zemljo in parkljasto divjadjo, ki si upa celo na hišne vrtove. Lokalni pogovori o jelenih in divjih prašičih manj zadevajo vožnjo in bolj kmetovanje, čeprav jih ljudje pogosto srečujejo med vožnjo, posebej ob zori in mraku, ko gredo na delo ali se vračajo domov. Krajinski park Goričko je ob cestah postavil silhete srnjakov, ki voznike opozarjajo na nevarnost povoženja. Neki kmet mi je navrgel, da če po naključju dvomim o tem, kar mi pripovedujejo domačini – namreč, da je velika rastlinojeda divjad v okolici zelo številna –, naj se obrnem na policijo, ki mi bo to potrdila s statistiko povoženih živali.³ Za kmete so nekatere prostoživeče živali škodljivci, na razmere na cestah pa se sklicujejo, ko je treba nekmetu, npr. meni, nevednemu etnografu, dokazati, da so razmere zanje dramatične. V državi, kjer skoraj 60 % ozemlja prekrivajo gozdovi, srečevanja z divjadjo na cestah in pritožbe

kmetov zaradi škode, ki jo povzroča, niso nenavadne. Toda tožbe Goričancev so nekaj posebnega, kakor je poseben njihov pogled na divjad – tudi zaradi tega, ker med razlogi svojih težav omenjajo mejo z Madžarsko.

Pripovedi Goričancev o divjadi so pravzaprav pripovedi o državi. Kmetje se pogosto primerjajo z lovci, češ da imajo slednji v primerjavi z njimi več moči, ki se izrazi, ko pride do ocenjevanja škode, ki jo povzroči divjad. V tem postopku se kmetje počutijo lovcem podrejeni. Pri tem se pogosto pritožujejo nad državo, da privilegira interese ene skupine nad drugo. To sem poslušal tudi med vožnjo v Lentibo, ko sta se sogovornika jezila, da sta bila ob nastanku »škode po divjadi« prepuščena dobri volji lovcev. A naposled je to zanju pomenilo, da je za slabo stanje odgovorna država, saj dopušča, legitimira in legalizira takšna razmerja. Prenizek odstrel in nizki zneski povračila škode so po mnenju nekaterih kmetov, kot sta bila moja sogovornika, jasen dokaz, da državi ni mar za kmečki poklic in kmetovanje, ki na majhnih parcelah Goričkega vse hitreje usihata. Takšna podoba o »državi-kot-fantaziji« (Reeves 2014: 13), ki zapostavlja kmetijstvo in kmeta postavlja v podrejeni položaj, je danes izrazita za nekatere prebivalce Goričkega.

Med vožnjo sta sogovornika od divjadi hitro prešla h komentiranju slovenske države, ki marginalizira kmetijstvo. A ker je Goričko obmejna pokrajina in smo se peljali čez mejo, sta pokomentirala tudi Madžarsko. Po njunem mnenju so bile tam razmere še slabše kakor v Sloveniji. Poslušal sem anekdoto o zbiti košuti. Ko je na ogled nesreče prispel madžarski lovec, »ni vprašal, če je kdo poškodovan, ampak le, kdo je vozil, čigava je krivda.« Jelenov je na Madžarskem, kot se je nadaljevala pripoved, nepreštevno veliko, saj naj bi tam uravnavanja njihove populacije z odstrelom skoraj ne poznali. Pripovedovalec je nato izrazil sočutje do sosednjih državljanov, ki naj bi, zaradi te številnosti, sploh ne imeli možnosti, da zavarujejo svoja vozila za primer trka z divjadjo. V tem pogledu sosednja država vodi politiko, ki divjad in različne skupine ljudi postavlja v specifična, predvsem pa problematična razmerja.

Ko so torej kmetje in nekateri drugi domačini govorili o divjadi kot pomembnem dejavniku lokalnega kmetijstva, so na več načinov prikazovali tudi državo. Eden od načinov je bil opozarjanje na

državno mejo. Implicitno je nastopila že ob sopostavljanju razmer v sosednjih državah, saj prav meja označuje razliko: na Madžarskem naj bi bilo jelenov zelo veliko, v Sloveniji kljub številnosti precej manj; na Madžarskem naj bi bilo odstrela manj kot v Sloveniji itn. A na mejo so se sklicevali tudi ob pripovedih o živalih, ki jo prečkajo. Če sledimo antropološki literaturi, v kateri so države in meje razumljene kot entitete, ki dobijo mentalne oblike, pomene in predmetnost šele, ko se ljudje z njimi aktivno angažirajo, ko jih »izdelujejo« (Navaro-Yashin 2012; Reeves 2014), se moramo vprašati, kako izdelovanje države in meje spodbujajo živali. Preden so se živali znašle v pripovedih, kakršne sem poslušal med vožnjo v Lentibo, so naredile nekaj, kar je spodbudilo pogovore o njih. Živali so torej najprej živa bitja z lastnimi navadami, samostojno se gibljejo po prostoru in so telesno vključene v vsakdanjik domačinov. Ker pa na Goričkem divjad to počne v prostoru, ki ga označuje meja, ljudje njeno gibanje in prehranjevanje pogosto povezujejo s prečkanjem državne meje. Takrat prav njeno delovanje priključijo mejo v človeško zavest. V nekaterih vaseh ob meji ljudje opažajo, da se veliki parkljarji, predvsem jeleni, celo namerno, z nekim dobrim razlogom, gibljejo čez mejo: izkoriščali naj bi neenako krajino na razmejenih straneh, gozd na eni in polja na drugi strani meje, ter iz krajinske razlike ustvarili čezmejno »ekološko nišo« lastnega preživljanja (prim. Guille-Escuret 1998; Fuentes 2010). Biologi so z radiometrijskim spremljanjem gibanja dveh odraslih košut potrdili lokalno opažanje (Gönter, Kotar in Adamič 2007: 191). Živali s prehajanjem meje, ki je zanje gibanje v ekološki niši, mejo vsakič znova priključijo v zavest ljudi, v njihove pogovore, zgodbe in dejanja.

V goričkih vaseh, predvsem najbližjih meji, pripovedovanje o divjadi torej ne zbujajo le predstav o kmetovih težavah, temveč tudi o državni meji, ki jo živali prečkajo. Čezmejno gibanje v ekološki niši jih dela za akterje obmejnega prostora; tako so vpete v razmerja z ljudmi in materialnost meje ter dajejo meji in tamkajšnjemu prostoru lasten pečat. Podobno kot ljudje so živali zmožne (delno) avtonomnega in ciljnega delovanja. Njihova dejanja pa sprožajo dejanja drugih akterjev ter porajajo nova razmerja med ljudmi in neljudmi. Da bi pokazal, kako so živali akterji te specifične ekologije

meje, si bom v nadaljevanju pomagal s teorijo akterja-mreže (angl. *actor-network theory*, Latour 2005). Po slednji ima divjad status »aktanta«, torej entitete, ki jo nekaj spodbudi k delovanju, njeno delovanje pa sproži delovanje drugih entitet (Latour 2005: 54–55). Pokazati želim, kaj spodbuja žival k prečkanju meje in kako to sili ljudi k izdelovanju meje.

Izbira dveh postulatov – da so tudi živali akterji meje in da meja nastaja v praksah njenega izdelovanja – pa pripelje v protislovje. Kot poudarja sodobna posthumanistična misel, moramo v prepletih, ki jih tvorijo ljudje in neljudje, nečloveško (in s tem tudi živalsko) zmožnost delovanja obravnavati kot analitično enakovredno človeški zmožnosti delovanja. Toda ljudje izvajajo dejanja, v okviru katerih mejo spoznajo kot mejo, živali pa tega (vsaj tako verjamemo) niso zmožne. Zato prvih in drugih vendarle ne moremo obravnavati na isti ravni. Na to protislovje je opozoril že Stef Jansen (2013), ko je menil, da analitik ne more *hkrati* obravnavati nečloveških aktantov in ljudi *simetrično*, torej kot analitično enakovredne, in *asimetrično*, torej kot analitično različne, ampak mora izbrati prvo ali drugo pot. Jansen se je ukvarjal z neživimi aktanti, ki sotvorijo meje, tu pa bo njegova misel opora za premislek o vlogi divjadi pri izdelovanju meje.

V nadaljevanju bodo oblike vključenosti divjadi v človekovo prebivanje z mejo obravnavane z dvema vprašanjema: prvo s fokusom na živali – zakaj živali prehajajo mejo in katere akterje s tem spravljajo v medsebojna razmerja –, in drugo s fokusom na ljudi – kako ljudje izdelujejo mejo, ko se odzivajo na omenjeno ravnanje živali?

METODA IN OBMOČJE RAZISKOVANJA

Pred analizo terenskega gradiva bom predstavil način svojega raziskovanja in nato na kratko ponovil nekaj že omenjenih,⁴ a za tukajšnjo analizo posebej pomembnih zgodovinskih dejstev o območju. Terensko delo sem začel v jeseni 2017 in ga sklenil januarja 2020. Delal sem po metodi ponavljajočih obiskov območja, ki je običajen v slovenski in nekaterih evropskih etnologijah (Brković in

Hodges 2015). Posamična terenska bivanja so trajala več, največkrat pet ali šest dni, in sicer dvakrat v letu 2017, trikrat v letu 2018, dvakrat v letu 2019 in enkrat v letu 2020. Skupaj sem na Goričkem raziskoval 35 dni, v januarju 2020 pa 10 dni tudi v Porabju.

Glavna tehnika je bil narativni intervju o osebi, družini, spominih na domači kraj in spremembah na kmetiji, če je oseba živela na kmetiji ali bila s katero življenjsko povezana. Ko sem po določenem številu pogovorov s kmeti ugotovil, da je za mnoge žgoč problem parkljasta divjad, sem v raziskavo vključil tudi lovce. Pogovarjal sem se tudi z zastopniki pomembnih ustanov: Občina Šalovci, Občina Hodoš, Krajinski park Goričko, Lovišče s posebnim namenom Kompas Peskovci, društvo Panonetum idr. Ob formaliziranih intervjujih sem se zapletel v številne neformalne pogovore in vodil terenski dnevnik lastnega opazovanja, doživetij in sprti pridobljenih informacij.

Večkrat so me na terenu spremljali študentje etnologije in kulturne antropologije Univerze v Ljubljani, ki so opravljali samostojno terensko delo. Čez petdeset študentskih polstrukturiranih intervjujev s prebivalci različnih vasi, ki sem jih podrobno analiziral, mi je odstiralo pogled na izjemno družbeno in kulturno raznovrstnost tega območja ter obogatilo moje znanje o pogledu prebivalcev na očitno navzočnost divjadi v njihovem življenju.⁵ Ob posamičnih obiskih terena sem sodeloval tudi z etnologoma Petrom Simoničem in Matejo Slovenc ter biologom Viktorjem Ulicsnim in etnobotanikom Dánielom Babajem.

Prebival sem v vasi Kančevci, sredi vzhodnega dela Goričkega; na ta del se (če vzhodni primerjamo z zahodnim delom) obravnavana ekologija ljudi, živali in meje najbolj nanaša. Raziskoval sem v več vaseh predvsem – ne pa izključno – vzhodne polovice Goričkega, najintenzivneje v obmejnih vaseh Dolenci in Središče (madž. Szerdahely).

ZGODOVINSKI UČINKI MEJE

Zgodovinsko je slovensko-madžarska meja mlajši pojav, nastal v 20. letih 20. stoletja, v času, ko sta nacionalizem in ideal nacionalne

države krojila razmere v Evropi in posebej v avstro-ogrski monarhiji (Judson 2018 [2016]). Zaradi težnje po kulturni homogenizaciji nacionalnih ozemelj so si pogajalci in načrtovalci poteka nove državne meje prizadevali, da bi se ta ujemala z etnično mejo (Szilágyi 2000: 28), ki so si jo, kljub multikulturalnosti območja (Luthar 2008), prizadevali začrtati s pomočjo etnologije in demografije (Slavič 1935b: 84). Toda zaradi geopolitičnih interesov – po neki interpretaciji zaradi prekinitve »slovanskega koridorja« med Jugoslavijo in Slovaško, kot so razumeli poseljenost pasu ob avstrijsko-madžarski meji z govornici slovanskih jezikov – je Madžarski pripadla reka Raba. Ta je bila sicer že zgodovinsko pomembna komunikacijska žila med Madžarsko in Avstrijo. Meja je tako stekla po razvodnici med Rabo in Muro. S tem je gričevje, ki z južne strani gravitira proti Rabi, pozneje poimenovano Slovensko Porabje, postalo del Kraljevine Madžarske. V zameno za jugoslovansko odpoved Porabju, domnevno torej zaradi uravnoveženja odpovedovanja »etničnemu ozemlju«, je Madžarska nekaj vasi z madžarsko govorečim prebivalstvom, med njimi tu obravnavano Središče, prepustila Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (pozneje Kraljevina Jugoslavija). V obeh državah sta s tem nastali etnični manjšini.

Slovenci na Madžarskem, tj. v Porabju in Prekmurju skupaj, se še dolgo po znamenitem letu 1848, ko je v različnih delih Evrope vznikala nacionalna zavest, niso razumeli kot nacionalno povezane s Slovenci onkraj Mure na Štajerskem (Kosi 2018), vseeno pa kot etnično različne od Madžarov. Zanje uveljavljen etnonim je bil *Vend*, množinsko *Vendi* (Bellosics 2016 [1896]; prim. Slavič 1935a: 50; Maučec in Novak 1945: 21), za območje njihove poselitve med Muro in Rabo pa toponim *Vendvidék* (Olas in Kert 1993: 136). V času razdelitve ozemlja med Jugoslavijo in Madžarsko je bilo osveščanje o slovenskem narodu v Prekmurju posebej intenzivno (Kuzmič 2012). Uveljavljati sta se začeli imeni Slovenska krajina in Prekmurje (Ilešič 1935: 5), obe z nacionalno tendenco integrirati območje v preostalo Slovenijo.

Za območje z govornici slovenščine v dolini Rabe, ki je bilo poslej na Madžarskem še naprej imenovano *Vendvidék*, pa se je v Sloveniji – še posebej s koncem 2. svetovne vojne, ko so se pojavile zahteve po priključitvi tega območja Jugoslaviji (Maučec in Novak

1945) – uveljavljalo ime Slovensko Porabje. Etnična identiteta tam sicer ni bila enoznačna, ampak razpeta med različnimi samopripiši, kot sta Sloven in Vend (Slavič 1935b: 98). Tam je slovenščina obstala predvsem zaradi rabe v družinah in cerkvah, dokler niso v socialistični Ljudski republiki Madžarski po letu 1945 manjšino priznali kot politično entiteto (Kozar-Mukič 1984: 7–8).

Na manjšino so postali posebej pozorni leta 1948, in sicer kot peto kolono Jugoslavije. Ko je tega leta Komunistična stranka Jugoslavije izstopila iz mednarodne zveze komunističnih strank, je Federativna ljudska republika Jugoslavija postala sovražnik držav »vzhodnega bloka« pod vodstvom Sovjetske zveze, pri čemer je bilo še posebej problematično njeno razmerje s sosednjo Madžarsko. Takrat se je zaostriilo tako močno, da je Madžarska ob svoji meji z Jugoslavijo potencirala nezaupanje do pripadnikov slovanskih manjšin, češ da vohunijo in delujejo v interesu Jugoslavije (Schubert 2011: 60–62).⁶ Represijo nad Slovenci ob Rabi posebej tragično izraža preselitev več deset družin v delovna taborišča v Hortobágy, kjer so prebivale med letoma 1950 in 1953 (Munda Hirnök 2013). Ob Rabi je nastalo z notranjo mejo zaprto območje z omejenim gibanjem; na cestah med vasmi so bile kontrolne točke, kjer so potujoči svojo pravico do gibanja dokazovali z dovolilnico. Porabje je tako za več desetletij postalo enklava, obdana z mejami, in sicer dvema meddržavnima – z Jugoslavijo in Avstrijo – in več notranjimi mejami, ki so po eni strani različnim delom Porabja dajale različen status, po drugi pa Porabje ločevale od preostale Madžarske.

Meja je za dolgo časa popolnoma zaprla prehode med Goričkim in Porabjem. Če so svojci želeli obiskati sorodnike, so v prvih desetletjih od zaprtja meje morali potovati čez Veliko Kanižo, tj. mejni prehod, ki je več kot 80 kilometrov oddaljen od severnih vasi Goričkega. Nič drugače ni bilo za goričke Madžare iz Hodoša, Krplivnika, Domanjševcev, Središča, Prosenjakovcev itn., ki so bili odrezani od sorodnikov in sosedov v Železni županiji. Stiki, ki so po razpadu Avstro-Ogrske še živeli med vasmi na obeh straneh meje, so bili pretrgani (Gráfik 2001: 17; Ravnik 1999: 334–336), ohranjali so se le še v posamičnih sorodstvih. »[S]kromnejše oblike osebnega in blagovnega mednarodnega prometa« so se začele znova pojavljati v 60. letih, »intenzivnejše pa šele v osemdesetih

letih, pa še to le na dveh mejnih prehodih (Hodoš, Dolga vas)« (Klemenčič 1991: 111). Druge mejne prehode so na Goričkem odprli šele po letu 1989.

Nezaupljiv odnos takratne Madžarske do obmejnega prebivalstva se je kazal prav v funkcioniranju državne meje kot »železne zavese« (prim. Pelkmans 2012). Meja je bila na splošno, ne le v povezavi z manjšinami in obmejnimi prebivalci, zelo pomembno varnostno orodje Madžarske, zato so vanjo investirali enormna javna sredstva (Schubert 2011). Meja je bila močno zastražena in tehnično opremljena s številnimi elementi za preprečevanje gibanja; takšna je, kljub številnim spremembam varnostnih tehnologij, ostala skozi celotno obdobje socializma (Schubert 2011: 52–82). Madžarski etnolog Imre Gráfik je mejo na zahodu Madžarske opisal takole:

Na zahodni meji Madžarske so leta 1949 začeli z izgradnjo žične ograje, t. i. *železne zavese*. Ta je ločila Madžarsko od Avstrije in od Jugoslavije, ki je stopila na drugačno pot kot države t. i. sovjetskega bloka. *Železna zavesa* je bil pravzaprav ok. 50 metrov širok, iz več elementov sestavljen obmejni pas. Njen najbolj krut del je bilo minsko polje med žičnima ograjama. Leta 1956 so delno odstranili z evfemizmom imenovano »tehnično oviro«. Vendar so leta 1957 spet izoblikovali t. i. cono smrti s kontaktnimi minami. Minsko polje so odstranili leta 1963, ko so se izboljšale mednarodne razmere in je popustila napetost med sosednjima državama. Po tistem so postavili na zahodni meji novo, t. i. »blago železno zaveso«. To je bil pravzaprav električni signalni sistem. Za njegovo odstranitev so izdali odločbo šele leto pred spremembo sistema, leta 1989. (Gráfik 2001: 17)

Gráfikov opis minskih polj se verjetno bolj nanaša na mejo z Avstrijo, kjer so bile mine položene dlje kakor na meji z Jugoslavijo. Pa vendar, čeprav so se madžarske mejne tehnologije tudi krajevno razlikovale,⁷ meja s socialistično Jugoslavijo nikoli ni bila blaga meja. Razne ovire je vzdolž meje spremljalo tudi stalno gibanje vojakov in vojaških psov.

Največje materialne spremembe obmejnega pasu na madžarski strani so nastale v nekaj desetmetrskem pasu tik ob mejni črti.

Prebivalci obmejnih krajev na Goričkem in v Porabju se spominjajo gosto postavljenih opazovalnih stolpov, žic in sprožilcev svetlobnih signalov. Goričanci so pri tem poudarili, da je bil odnos do meje na Madžarskem precej drugačen kot v Jugoslaviji, in sicer da so sami mejo občutili precej blažje v primerjavi s sosedi na drugi strani. Pri tem se je kmetom pomembna razlika pokazala v tem, da so sami lahko kmetovali vse do meje, medtem ko so morali sosedge na Madžarskem opustiti kmetijska zemljišča ob njej. To je pomemben podatek za poznejšo razpravo o divjadi. Po mnenju Goričancev je prav s tem nastala posebna ekologija obmejnega pasu s krajinskim nasprotjem med razmejenima stranema: na Goričkem je ostala kmetijsko obdelana zemlja, čez mejo pa so nastala kmetijsko opuščena, pogozdena ali zaraščena območja.

Po pripovedovanju domačinov so obmejno krajino na Madžarskem oblikovale opustitev kmetijstva in posebne metode kultiviranja meje. Za urejanje obmejnega pasu je madžarska vojska uporabila tudi kmetijsko mehanizacijo, zato resnično lahko govorimo o kultiviranju meje. Na madžarski strani je obmejni pas sestavljalo več pasov. Na sami meji je bila žica in za žico pas dreves in grmovja. Nato je sledil desetmetrski pas, ki so ga očistili vegetacije in ga periodično branali. Ta pas so domačini z Goriškega poimenovali »Stalinove grede«. V primeru pobegov madžarskih državljanov iz države bi vojaki na prebranani, zrahljani zemlji lahko opazili sledi stopal. Sledil je gozdni pas oziroma, predvsem na območju opuščenih kmetijskih zemljišč, pas samonikle, divje rastoče vegetacije. Eden od sogovornikov jo je poimenoval *gouša* in ta narečni izraz prevedel v »džunglo«, ki predstavlja razliko glede na vzdrževan, kultiviran gozd. Poleg tega so čez območje potekale vojaške poti za gibanje patrolj in nameščene so bile različne žice, opazovalnice in komunikacijske tehnologije. »Železna zavesa« je bila torej vojaško območje, kjer pa je imela izrazito funkcijo vegetacija: gozd, gošča in čistina. Funkcionirala je torej tudi kot »zelena zavesa«, ki je zakrivala zunanji pogled v državo in prebežnikom jemala pogum. Zgodbe o vegetaciji kot pomembni komponenti meje sem poslušal od vsakogar, ki je bil dovolj star, da se je še spominjal časov, ko so vojaki »agrarno« obdelovali madžarski obmejni pas.

Za nadaljevanje pripovedi o divjadi je opisana historična ekologija meje pomembna, saj priča o tem, da sta sosednji državi različno upravljali z naravnimi elementi meje, kar je vodilo v različni materializaciji obmejnega prostora, torej v krajinski kontrast, ki ga še danes ločuje meja. Ob tem je pomembno, da so se po opustitvi stroge meje »Stalinove grede« zarasle, da je ta rahljani pas zemlje prerasla *gouša*. Marsikod namreč ni bilo interesa za ponovno obdelovanje zemljišč tik ob meji. Madžarska sosesčina Goričkega je v času socializma, ki je spodbujal združniško kmetovanje na ravninah (Hann 2009 [1980]), demografsko opešala. Bila je zelo daleč od časov, ko je bila opisana kot polna življenja: »Polovica porabske pokrajine je v njivah, druga polovica pa v travnikih, pašnikih, gozdovih in vinogradih. [...] Porabje je zelo gosto naseljena pokrajina« (Maučec in Novak 1945: 7). Porabje in sosednje ozemlje Železne županije, ki vzdolž meje obrobljata Goričko, sta v socializmu v dobršni meri prekrila gozd in gošča.

Gosto rastje ali *gouša* na madžarski strani slovensko-madžarske meje je po mnenju Goričancev pomemben dejavnik njihovega doživljanja obmejnega prostora (foto: Miha Kozorog).

NEČLOVEŠKI AKTERJI MEJE V TEORIJ

Različne ekološke razsežnosti mej so bile razgrnjene v poglavju »Ekologija meje«. Čeprav sta že John Cole in Eric Wolf (1974) kot predhodnika antropologije mej obravnavala razmerja med administrativno in etnično mejo ter lokalno ekologijo, je ekologija pri raziskavah mej dolgo časa ostala obrobno vprašanje. Na Goričkem so bile pomembne nekatere od razsežnosti mej, ki sta jih poudarila Cole in Wolf – etničnost, država, geomorfologija. Državno mejo so načrtovali z željo, da bi se ujemala z etnično mejo, toda ob iskanju političnih kompromisov so jo postavili na razvodnico, ki so jo arbitrarno definirali kot »naravno mejo« (Slavič 1921: 86). Mejo so nato v hladni vojni spremenili v zaprto, težko prehodno mejo. Njena snovnost je bila na madžarski strani zelo dodelana, vključevala je tudi upravljanje z naravnimi elementi. Za državo Madžarsko je bila meja pomembnejša kot prebivalci ob njej; prvo je negovala, druge je nadzorovala, zanemarjala in prepuščala usodi. K meji so selili vojake, vojaške živali in opremo, številni domačini pa so se izselili v iskanju boljših življenjskih razmer, zato so se domačije praznile in nekateri zaselki so propadli. Ti procesi so se sčasoma pokazali v obmejni krajini, ki se je zaraščala: ljudje niso smeli, zmogli ali želeli obdelovati svojih zemljišč, zato so svoj prostor tam našle divje živali. Še več prostora pa so našle, ko se je po letu 1989 umaknila tudi vojska. Na tem mestu nas bo začelo zanimati nečloveško življenje, ki je kot posledica opisane zgodovine postalo sestavni del meje.

Antropologinja Hilary Cunningham (2016) je poudarila, da je nečloveško življenje sestavni del vsake meje. Dodamo lahko, da je način, kako se oblikujejo razmerja med človeškimi in nečloveškimi bitji, zgodovinsko določen – določen z zgodovino meje. Zgodovinska razmerja želimo postaviti v središče tukajšnje analize, vendar teh razmerij ne razumemo le kot zgodovinskih, ampak tudi kot hipna, trenutna oziroma v realnem času porajajoča se razmerja, ki sprožajo nova razmerja. Po Brunu Latourju (2005) so v tem pogledu ljudje, rastline in živali aktanti, ki nenehno spodbujajo drug drugega v delovanje. Živali, ki goričkim kmetom povzročajo škodo, so po eni strani tam zaradi specifične zgodovine območja

in meje, ljudje pa jih tudi sami dojemajo na osnovi zgodovinske izkušnje. Po drugi strani pa so ljudje in živali živa bitja, ki skupaj zasedajo določen prostor, zato – ker se njihove ekološke niše prekrivajo – vstopajo v življenja drug drugega in vzajemno povzročajo delovanje drug drugega.

Ustavimo se pri živalih kot aktantih meje, pri teoriji akterja-mreže (Latour 2005), ki obravnava žival kot človeku enakovrednega akterja, ker enako kakor človek samostojno sproža dejanja drugih akterjev, kar oblikuje krog razmerij in učinkuje mrežno (Murdoch 1997). Teorija aktantsko zmožnost pripisuje tudi stvarjem, kar je pomembno za obravnavanje mej, ki so pogosto sestavljene iz živih in neživih (snovnih) entitet. Ko na primer goričanski kmetje tožijo, da jim živali uničujejo pridelke, pogosto kot razlog omenjajo mejo. Tako je tudi sama meja aktantska entiteta, ker po mnenju domačinov tvori razmerja in učinkuje mrežno. Meja ima – zaradi že omenjenih zgodovinskih razlogov – določeno ekološko kompozicijo, ki jo zaznamuje z mejo ločen krajinski kontrast; za Goričance torej meja povzroča specifična (čezmejna) gibanja živali in posledično odzivanje ljudi. V teoriji so vse naštete entitete aktanti, ker sprožajo delovanje drug drugega, s čimer ustvarjajo mrežna razmerja: snovnost meje je sprožilec za gibanje živali, slednje za človeško odzivanje, ki vključuje spreminjanje meje, spet slednje pa usmerja nadaljnje gibanje živali.

Teorija pa poleg živim bitjem in neživim stvarjem aktantstvo pripisuje tudi pojmom, predstavam, mentalnim podobam. Tudi slednji lahko okoli sebe zgoščajo razmerja. Meja je snovna in živa, je pa tudi pojem, vendar le za ljudi. Tudi kot pojem ima aktantsko zmožnost, saj se ljudje pogosto sklicujemo na meje (čisto pojmovno), ko želimo uveljaviti svoje interese, in ta pojem učinkovito generira razmerja in omrežja. Vendar dejstvo, da pojem meje poznamo le ljudje, ne pa tudi živali, predstavlja težavo, če želimo dosledno slediti teoriji akterja-mreže.

Zadrega je v asimetričnosti ljudi in živali. Teorija akterja-mreže temelji na postulatu, da je treba asimetričnost med ljudmi, živalmi, drugim življenjem, snovjo in simbolnim ter predstavnim odpraviti ter vse našteto obravnavati kot aktante mreže. Toda asimetričnost vsiljujeta simbolno in predstavno, saj lahko ustvarjata le mrežne

povezave, ki izključujejo aktivno odzivanje nečloveškega življenja, medtem ko so temeljne za človeški svet. Asimetrija torej nastaja med razmerji v »zunanjem svetu«, v »krajini« kot materialni podlagi človekovega, živalskega, rastlinskega, snovnega delovanja, in razmerji, ki jih človek opazuje, si jih predstavlja, zamišlja in upomenja; slednja vključujejo razmeroma bogat pojmovni aparat. Ali še drugače, razmerja, ki jih živi človek, niso enaka tistim, ki jih živi žival. Optika na razmerja se torej podvoji, če želimo analitično enakovredno upoštevati človeški svet in »svet tam zunaj«.

Zato nekoliko lahko zveni poziv Hilary Cunningham, naj imajo raziskovalci mej dvojni fokus: »Študij ekologije mej [...] mora ostati pozoren na *diskurzivne vidike* ekoloških mej, medtem ko *hkrati jemlje 'stvar zares'* kot kavzalnega agenta« (Cunningham 2016: 376; poud. M. K.). Kakor je bilo za Stefa Jansena (2013), je tudi zame upoštevati to dvojno optiko *hkrati* nemogoče. Ko namreč sledimo razmerjem »tam zunaj«, torej kateri aktant je katerega spravil v delovanje v prostoru, pridemo do drugačne združbe ljudi, živali in stvari, kakor če sledimo razmerjem, ki nam jih predstavljajo sogovorniki. Ugotovili smo že, da je meja sprožila delovanje živali. Toda v resnici so njihovo delovanje sprožili pridelki na njivah in gozdnata soseščina. S tem je povezana krajinska razlika, ki jo je v preteklosti ustvarila in jo danes označuje meja. A živali v tem prepoznavajo le »ponudke« (Ingold 1994), tj. krajinska oprijemala in vir za preživetje. Le človek tam vidi tudi mejo. V življenjskem svetu Goričancev je živalsko gibanje jasno povezano z mejo, medtem ko so »tam zunaj« razmerja drugačna, ko človek na svojih mejah postavlja ograje, živali pa se srečujejo s ponudki in ovirami.

V našem primeru živali resnično spodbujajo ljudi v izdelovanje mej. A čim govorimo o izdelovanju meje, smo k stvari pristopili s priznanjem asimetričnosti ljudi in živali. Živalsko izdelovanje mej ne obstaja, obstaja le izdelovanje mej z živalmi. Meja kot materialna abstrakcija v razmerje s sabo postavlja le ljudi, ne more pa v razmerje postaviti tudi živali, ker je v njihovem svetu ni (prim. Pina-Cabral 2014). Ko se je Jansen (2013) ukvarjal s predmetnimi gradniki meje, je opozoril, da je hkratno upoštevanje ljudi in neljudi nemogoče, zato se mora raziskovalec odločiti za ekskluzivni pristop: ali bo neljudi jemal zares (analitična

simetrija med ljudmi in neljudmi) ali pa jih bo obravnaval kot del človeškega diskurza (analitična asimetrija). Ker dvojni, hkratni pogled na razmerja ni mogoč, velja poskusiti z ločeno ali izmenično uporabo enega in drugega pogleda. V prvem delu analize smo za mejo ugotovili, da je človeški proizvod, kajti brez človeka meja sploh ne bi mogla nastati (asimetrija). V drugem delu analize v nadaljevanju bomo mejo obravnavali kot skupek materialnih sledi, z vplivi na ravnanje živali (simetrija). V zadnjem delu pa bomo ugotovili, da so živali spodbudile človeške odzive, ki vključujejo idejo meje, zato se moramo meje spet lotiti kot izključno človeške entitete (asimetrija).

Čeprav se torej zlahka strinjamo, da so različne oblike življenja razvile različne oblike intencionalnosti (Ingold 1994), nas meja postavlja v položaj, ko moramo posebej pozorno upoštevati človeško, specifično simbolno, propozicijsko ali logično mišljenje, ki omogoča posameznikom in skupinam presojanje lastnega mesta v svetu (Pina Cabral 2014: 52). To pomeni tudi zavzemanje odnosa do meje, še več, ljudem nalaga odgovornost za upravljanje in ravnanje z mejami (Jansen 2013). Zadnjo besedo o mejah imajo zato ljudje, saj brez njih mej ne bi bilo, od njih pa so odvisne tudi njihove nadaljnje pojavnosti.

TEŽAVNA DIVJAD KOT AKTER MREŽE

Pogovor med vožnjo je nakazal, da so med goričkimi kmeti veliki rastlinojedci velika tema. Starejši ljudje pa se spominjajo, da v njihovi mladosti divji prašiči, še manj pa jeleni, niso bili del vsakdanjika. Njihova navzočnost v lokalnem okolju ima v lokalni percepciji kratko zgodovino. Po mnenju mnogih so te živali prišle z Madžarske, ko se je začel rahljat režim na meji. Domačin v Dolencih mi je pripovedoval:

Divjad je začela prihajati okoli leta 1965, ko so Madžari umaknili žico na meji. Takrat smo fantje hodili na njive kurit. Dva, trije sosede so se zbrali in šli branit koruzo. Smešno je bilo, da so na eni strani njive zakurili, nekaj spili in kartali, na drugi strani pa so svinje pojedle koruzo.

Večkrat sem poslušal domačine, da naj bi strog mejni režim preprečeval čezmejno gibanje parkljaste divjadi, z odstranjevanjem ovir na »železni zavesi«, še posebej po letu 1989, ko so se prekinile vse vojaške aktivnosti ob meji, pa se je prostor za širjenje živalskih populacij odprl. Ob tej splošni pripovedi posebno zgodbo pripovedujejo ljudje, ki živijo tik ob meji. Ob njej opažajo, da jo živali prehajajo dnevno, ker tako izkoriščajo prednosti neenake krajine oziroma različne ponudke v okolju, ki so bili zgodovinsko ustvarjeni z mejo in so z njo še danes ločeni. Slovenska stran meje je namreč še vedno precej agrarna, s številnimi obdelanimi polji, medtem ko so bile obdelovalne površine na madžarski strani v drugi polovici 20. stoletja marsikod opuščene in jih danes prerašča gozd (prim. Ispán idr. 2018: 475). Po tem opažanju je žival v svojo ekološko nišo in ravnanje vključila opisano razliko v okolju, tako da na gozdnati in zaraščeni strani najde zavetje, prehranjuje pa se na agrarno obdelani strani meje. Slikovita razlaga kmeta, ki je približno kilometer oddaljen od meje, govori prav o tem:

Kako bi ocenjeval [kmetijstvo na Goričkem]? Tako da praktično od sedmih hektarjev dva, tri hektarje žanjemo, tri hektarje pa nam divjad vse uniči. Ker tukaj je proti Madžarski, kjer je v bistvu ogromno divjadi, mi smo na tistem področju, kjer je dosti divjadi, če ste malo po televiziji spremljali, če ste spremljali zadnja leta, je problem s to divjadjo, to je ravno to področje. [...] Jeleni, divje svinje, normalno, veste, kako je to. To je normalno, če so sami gozdovi na madžarski strani, od tam pridejo sem jest. Tu se v bistvu hranijo, tam pa živijo, v njihovih gozdovih. [...] Tukaj je [na madžarski strani] fejest zapuščeno, kako bi rekel, v bistvu se je relativno veliko ljudi izselilo. Prej. In zdaj, če se jih je veliko izselilo, pomeni da je dosti vasi [praznih], kot na Kočevskem. In normalno, da ima tam divjad mir. Divjad ima tam mir, tam se razmnožuje in sem hodi jest.

Živali so v svojem okolju prepoznale ponudke, ki jim olajšujejo preživetje: gozdovi in gošča so dobri za kritje, polja dajejo hrano. Toda medtem ko se živali ravnajo po ponudkih, ljudje v njihovem ravnanju vidijo tudi prečkanje meje. Domačini tudi vedo, da je opisana ekološka niša zgodovinski rezultat, nastal prav zaradi meje,

ki je spodbudila neenak razvoj obmejnega območja na slovenski in madžarski strani. V lokalni zavesti sta različni krajini ob meji rezultat državnih politik do obmejnega prostora.

Lovci na Goričkem ekološka razmerja pojasnjujejo zelo podobno kot kmetje: živali se prehranjujejo na goričkih poljih, kamor v velikem številu prihajajo tudi z druge strani meje, kjer imajo več zavetja. Na sedežu goriškega Lovišča s posebnim namenom Kompas Peskovci mi je upravitelj pokazal aerofotografijo čezmejnega območja, na kateri je bila krajinska razlika med gozdnato obmejno Madžarsko in agrarno kultiviranim Goričkim zelo očitna.

Kar mi vedno razlagamo tukaj [v lovišču] in kar je v bistvu geografsko dejstvo, je to, če pogledamo strukturo krajine, kulturne krajine, tukaj [na Goričkem], pa strukturo krajine v madžarskem zaledju, vidimo, da je struktura tukaj izrazito še kmetijska, oziroma mi imamo gozda nekje okoli 50 %, ostalih 50 % je kmetijska krajina in urbana, kajne? To je zelo pomembno, tukaj na madžarskem zaledju pa je pretežno gozdnata krajina. Vse to, kar je črno [na aerofotografiji], so gozdovi. Gozd, gozd, gozd, gozd, gozd [s prstom kaže na Porabje]. Tukaj [v Porabju] pa je razmerje 80 [gozd] : 20 [ostala krajina], ali celo mogoče več [v prid gozda]. [To pomeni] 80 % gozdnega zaledja [za mejo].

Kakor že omenjeno, je gozdnatost Porabja mogoče povezati s politično zgodovino obmejnega območja (prim. Ispán idr. 2018: 481). »Železna zavesa« je zaprla območje govorcev slovenščine v enklavo, iz katere so se prebivalci prisilno (Munda Hirnök 2013) ali prostovoljno (Kozar-Mukič 1984: 37) selili. Porabje je bilo ekonomsko zapostavljeno (Ispán idr. 2018: 478), kar je pospešilo izseljevanje in opuščanje kmetijskih površin. Etnologinja Marija Kozar-Mukič je v 80. letih 20. stoletja opažala: »Dve tretjini kmetij razpolaga z manj zemlje kakor 5 hektarjev. In tudi polovica tega je gozd« (Kozar-Mukič 1988: 137). Poleg tega ima dolina Rabe severno od rabsko-murske razvodnice slabše razmere za kmetovanje kot Goričko; že zgodovinsko so bile kmetijske površine tam precej majhne (Ispán idr. 2018: 480–481). Povrh so leta 1973 porabski kmetje ustanovili specializirano kmetijsko zadru-go, katere pomembne gospodarske dejavnosti so bile gozdarstvo,

V nekaterih goriških vaseh ob meji je krajina preprejena z ograjami, ki varujejo polja pred divjadjo (foto: Miha Kozorog).

Nasprotje med gozdnatim Porabjem na severu in agrarno precej bolj obdelanim Goričkim na jugu (Google Maps).

žagarstvo in mizarstvo (Kozar-Mukič 1984: 41). Zadruga je zato pogozdovala zemljišča, ki so prešla v njeno skrb, s tem namenom pa je tudi odkupovala zasebna zemljišča, ki jih ostareli kmetje niso več zmogli obdelovati:

Mladi so zaposleni v industriji, starejši pa ne morejo več obdelovati zemlje. Zato zadruga ta področja pogozduje ali pa jih – ob glavni cesti – prodaja kot stavbna zemljišča. Na Gornjem Seniku se vse bolj intenzivno pogozduje, zato so ljudje prisiljeni, da grejo v dolino. (Kozar-Mukič 1988: 137)

Marija Kozar-Mukič je navedla geografa Ludvika Olasa, ki je zapisal dokaj pesimistično prihodnost procesov v Porabju, ki so ga mladi zapuščali, agrarna krajina pa se je spreminjala v »divjino«:

V porabskih vaseh – tako tudi na Gornjem Seniku – starejši ljudje za socialno podporo odstopajo svojo zemljo specializirani kmetijski zadrugi. Zadruga pa to obdelovalno zemljo pogozduje. Zato slovensko Porabje – po Olasovi ugotovitvi – postaja »rezervat za divjad«. (Kozar-Mukič 1988: 149)

Če izhajam iz teh opazanj in pripovedi, ki sem jih poslušal med domačini v Porabju, je imela parkljasta divjad tam precej ugodne razmere za skrivanje in razmnoževanje že desetletje in več pred odstranitvijo trde meje.

Porabje ima posebno zgodovino, zaznamovano z vprašanjem etničnosti. A podobni procesi, čeprav tam niso bili (ali vsaj niso bili na enak način) etnično sodoločeni, so zajeli soseščino Porabja, obmejne kraje Železne županije. Tudi tam so ljudje zapuščali vasi ob meji, režim jim je prepovedal kmetovati ob meji, tamkajšnje gričevje pa je z vidika prevladujoče združne produkcije veljalo za kmetijsko nezanimivo. Kjer je bila zemlja na ravnini – na primer onstran meje pri Hodošu, Domanjševcih in Središču – so opustili le nekaj deset metrov zemlje ob meji, da ga je vojska pogozdila za varovanje meje. Opisani mozaik, začeniši na severu s Porabjem, ki mu proti jugovzhodu sledi najprej gričevnati, nato ravninski del Železne županije, kaže, da Goričko ob celotni madžarski meji (od tromeje z Avstrijo do Pordašincev) obrobljata gozd in gošča. Pas gozda ali gošče je na severnih gričevnatih legah širok (v Porabju sega gozd od meje do reke Rabe), na vzhodni ravnini pa občutno

ožji (pri Hodošu, kjer je najožji, meri le okoli 50 metrov), toda vzdolž vse meje je neprekinjen. Za živali je takšna meja resnično pribežališče, ker jim daje kritje za počitek in premikanje.

Na Goričkem je bil razvoj povsem drugačen kakor v sosednjih madžarskih krajih. Kmetije so ostale v rokah gospodarjev, vpliv zadružništva, ki je na Madžarskem kolektiviziralo ravninsko zemljo in vodilo v opuščanje oziroma gospodarsko preusmerjanje gričevja, ni bil tako izrazit. Industrije skoraj ni bilo: ko je Jugoslavija leta 1971 sprejela decentralizacijsko zakonodajo, da bi spodbudila razvoj industrije na manj razvitih območjih (tudi v vzhodni Sloveniji), je Goričko še naprej ostalo pretežno kmetijsko (Klemenčič 1991: 112). Zaradi manj ugodnih razmer za kmetovanje je prevladovalo družinsko kmetovanje na manjših, razdrobljenih posestvih (Simonič 2019: 146). Rezultat kontinuiranega agrarnega obdelovanja Goričkega je mozaična krajina, sestavljena iz majhnih in razpršenih površin njiv, travnikov, pašnikov, sadovnjakov, gozdov, močvirij in še česa. Rezultat spoznanja o specifičnosti te krajine pa je leta 2003 ustanovljeni Krajinski park Goričko (KP Goričko 2019). Nasprotje med sosednjima obmejnima območjema, ki je v precejšnji meri zgodovinski rezultat različnega upravljanja z mejo dveh sosednjih držav, je torej resnično veliko.

Tako kmetje kot lovci pritisk velike parkljaste divjadi na kmetijska zemljišča Goričkega torej povezujejo in pojasnjujejo z načrtnim pogozdovanjem in nenačrtnim zaraščanjem obmejne Madžarske. Gozd in gošča na Madžarskem pa omogočata ugodne razmere za rast staleža divjadi tudi na Goričkem. Upravnik lovišča mi je pojasnil:

Kar je v bistvu pomembno, da v letih šestdeset do sedemdeset [1960–1970] se je začelo tudi širjenje velikih vrst, parkljarjev, predvsem torej jelenjadi, pa divjega prašiča, proti zahodu. [...] Prej je bilo tega zelo malo. Mi beležimo v letih petinšestdeset do sedemdeset odstrel jelenjadi cirka pod deset kosov. Na leto. Da bom povedal zelo plastično, takrat cirka deset kosov na leto jelenjadi, pa deset kosov divjih prašičev, v letu 2017 pa beležimo odstrel jelenjadi 431 kosov, pa 230 divjih prašičev. [...] Vsled česa je to nastalo? Jelenjad se je začela prostorsko krepiti v tem predelu, pa ne samo tukaj,

ampak tudi v širšem območju Evrope, srednje Evrope, in pač jelenjad ima takšno zakonitost [...], ko zasede svoj prostor, potem začne svoje prostorsko širjenje, to je biološka zakonitost. Očitno so pogoji parkljasti divjadi še vedno zelo naklonjeni in še zmeraj prehaja proti zahodu. [...] No, pa na splošno s povečevanjem številčnosti jelenjadi skozi čas je pritisk večji. Madžarska je verjetno država z največjimi gostotami jelenjadi v Evropi.

Kljub širšim procesom obmejni prebivalci na Goričkem podarjajo čezmejni krajinski kontrast, ki je po njihovem osnova za stalno čezmejno gibanje živali in tudi za krepitev staleža parkljarjev na Goričkem. Lovci se s tem opažanjem načeloma strinjajo; kakor sem izvedel na lovišču, je takšno gibanje živali dnevni, sezonski in zgodovinski pojav:

[V]es ta naš obmejni pas ima vpliv divjadi, predvsem velikih rastlinojedov, kot jelenjadi, pa divji prašič, ki prehaja, bom rekel migrira na našo slovensko stran. Zakaj? Zato, ker je ta stran veliko bolj mikrostrukturno kmetijsko obdelana kot pa Madžarska. In divjad gre tudi s trebuhom za kruhom [...] in pri nas najde, na kmetijskih površinah, pomemben vir zaloga oziroma potencialov za prehranjevanje. Sploh v teh spomladanskih mesecih, po zaključeni zimi, takrat začne tu vegetacija in takrat jelenjad, pa tudi divji prašiči, se nahajajo na našem območju. [...] Sploh pa v povezavi s tistim [...], takrat, ko se je ta meja sproščala in sprostila do končne današnje faze, ko več ovir na meji ni.

V opisanih ekoloških razmerah ima divjad dober razlog za prehajanje meje. Asimetrični odnos sosednjih držav do meje v času socializma je ustvarjal kontrast, ki ga še vedno označuje meja. Živali seveda ne prepoznavajo meje, prepoznavajo pa ponudke, ki jih je meja ustvarila. Po teoriji akterja-mreže so poljščine na Goričkem aktant, ki potegne žival na njivo, gozd in gošča v Porabju in Železni županiji pa aktanta, ki žival potegneta v kritje. Aktanti so živali, ki z gibanjem po ekološki niši v mrežo razmerij potegnejo človeške akterje. Kmete jezijo, ker uničujejo pridelek, uničujejo ograde ali poteptajo in rijejo zemljo. Kmetje se zato nad divjadjo pritožujejo drug drugemu in drugim; postavljajo ograje; od lovcev

zahtevajo odškodnino; povezujejo se in želijo politično vplivati na odločitve o staležu divjadi. Na Ministrstvo za kmetijstvo Republike Slovenije so naslovili zahtevo, da se problem uredi na meddržavni ravni, skupaj z Madžarsko. So torej zelo dejavni akterji mreže, ko od lovcev zahtevajo, da jim ugodijo pri ocenah škode, da streljajo več, da se o odstrelu dogovorijo z madžarskimi lovci itn. Rastje je v delovanje spravilo divjad, divjad kmete in kmetje lovce, če nekoliko poenostavljeno predstavimo mrežo akterjev.

V mreži pa kot aktant nastopa tudi meja, saj jo živali prehajajo. Tako se lovci včasih izgovorijo, da ne morejo narediti ničesar glede divjadi, ker ni »njihova«, ampak pride z Madžarske in je zato v domeni madžarskih lovcev. Kmetje temu argumentu verjamejo le deloma, včasih namreč menijo, da je meja za lovce priročen izgovor za njihovo lastno nedelovanje. V vsakem primeru je meja skrajni doseg suverenosti neke države in njenih služb, to pa velja tudi za upravljanje z divjadjo in lovom. Kot aktant vzdržuje razliko, na primer s sosednjima parkoma, vsakim na svoji strani meje: Krajinski park Goričko se ukvarja z ohranjanjem agrarne krajine, Narodni park Őrség v obmejni Madžarski pa, še posebej v Porabju, z gozdnim ekosistemom. Zaradi meje je nastala in z njo se vzdržuje ekološka razlika, ki je predpogoj specifičnega gibanja živali. Je torej pomemben akter obravnavane mreže razmerij.

V tej mreži pa zeva vrzel. Del mreže nastaja zunaj diskurza, del pa brez diskurza ne obstaja. Po eni strani je razmerje med z mejo ustvarjeno in vzdrževano krajinsko razliko in ravnanjem živali povsem neodvisno od pomenov. Žival v okolju zazna živež, s katerim lahko preživi. Po drugi strani pa je za ljudi očitno, da žival »izkorišča« mejo, to pa temelji na upomenjanju okolja. Ideja meje in pripis te oznake delu okolja ljudi usmerja pri delovanju v njem; ko lovijo divjad, se ustavijo pred mejno črto. Živali in ljudje se kot akterji mreže torej bistveno razlikujejo, saj prvi ne vključujejo pomenov, za druge pa so pomeni aktanti. Ko govorimo o živalih, zadostuje mejo obravnavati kot poseben materialni prostor, prek »sledi«; ko vključimo ljudi, meje ne moremo misliti brez »črte« in »nivoja«. ⁸ Ker naj bi v antropoloških analizah mej živali »jemali zares« (Cunningham 2016: 376), jim pač ne smemo pripisati človeškega dojemanja okolja; a hkrati sta meja in njena ekologija prav

rezultat slednjega. Ali lahko sploh živali in ljudi obravnavamo kot akterje mreže, ko pa se nam mreža vedno razdeli, čim skušamo živali in ljudi obravnavati skupaj?

Znašli smo se pred antinomijo posthumanistične misli, ki jo lepo razkriva meja kot neenaka razsežnost človeškega in živalskega sveta.

Zdi se, da je Bruno Latour, osrednji protagonist teorije akterja-mreže, spoznal in priznal opisano protislovje, a ga je odpravil površno. Ko je sociologiji pripisal interpretativnost in zato nezmožnost, da upošteva vlogo neljudi pri nastajanju okoliškega sveta, je na neki točki zatrdil, da teorija akterja-mreže ni

postavitev neke absurdne 'simetrije med ljudmi in neljudmi'. Biti simetričen za nas preprosto pomeni, da *ne* uveljavljamo a priori neke ponarejene *asimetrije* med človeškim intencionalnim dejanjem in materialnim svetom vzročnih razmerij. [...] To zanimanje za objekt nima nič opraviti s privilegiranjem 'objektivne' snovi v nasprotju s 'subjektivnim' jezikom, simboli, vrednotami ali občutki. (Latour 2005: 76)

Vse, kar želi Latour doseči je, da snov, materialnost, gibanja itn. »unanjega« sveta in simboli, občutki itn. človeškega sveta v analizo vstopijo kot enakovredni aktanti. Da pa postanejo entitete »tam zunaj« analitično zanimive, morajo pustiti sled v ljudeh, morajo »postati upoštevani« (nav. delo: 79), postati »zadeva, ki zbuja pozornost« (nav. delo: 114), zato lahko le sogovorniki raziskovalcu pokažejo, kaj je tisto, kar »jih sili v dejanja« (nav. delo: 184, 235). Teorija, katere namen je kot akterje priznati tudi neljudi, tako zdrsne nazaj v svet človeških interpretacij. Latourjevo iskanje zatočišča pri informatorjih – kaj je za sogovornike relevantna akter-mreža?, manever, ki ga bom kmalu izvedel tudi sam s premikom k vprašanju izdelovanja meje – bi lahko interpretirali kot posledico spoznanja, da sta mreži, ki se pleteta v »človeških glavah« in »tam zunaj«, nesomerni.

V našem primeru je bilo vredno upoštevati, da je mreža odnosov »tam zunaj«, pri živalih v ekološki niši, drugačna od tiste, ki vključuje pojem meje. Rešitev, ki smo jo izbrali, ki pa antinomije ne razrešuje, je pragmatična. Akterje-mreže, ki jih vidijo ljudje

in za katere so ideja, pojem in označevanje meje aktanti, bomo obravnavali ločeno od akterjev-mrež, ki smo jih že obravnavali kot nastajajoče v okolju meje. Prišli smo do točke, ko moramo zamenjati analitično optiko, ko moramo besedo prepustiti ljudem, kajti zanje je »zadeva, ki zbuja pozornost« (Latour 2005: 114), tudi meja.

IZDELOVANJE MEJE

Ugotovili smo torej, da živali ne morejo izdelovati meje, ker si s človekom ne delijo ideje o meji (fizične ovire lahko zaznavajo in v svojem delovanju upoštevajo, toda to niso meje, kakor jih poznamo ljudje). Lahko pa živali silijo ljudi v izdelovanje meje, čemur smo priče na Goričkem. Ko se lotimo človeškega ukvarjanja z mejo, upoštevamo razmerja, ki smo jih definirali v prejšnjem delu, kot del človeškega sveta, tj. praks, percepcije stvarnosti in njenega upomenjanja. Predstavljeni človeški akterji torej niso zgolj akterji mreže, ampak so tudi teoretiki akterja-mreže (prim. Latour 2005: 235), saj si na osnovi lastnega bivanja v določenem okolju skicirajo razmerja med ljudmi, živalmi in mejo, da bi (si) razložili, kaj se (jim) dogaja. Ko to počnejo, ko opazujejo ravnanje živali in v meji iščejo razlago zanj, tudi že izdelujejo mejo. Njihova interpretacija selitev in gibanja divjadi prek meje tej pripiše vlogo aktanta živalskega ravnanja in ji s tem dodeli status nečesa pomembnega v njihovem lastnem življenju. Opazovanje, spominjanje, interpretiranje meje, medsebojno pogovarjanje o meji kot dejavniku škode na poljih, vse to imenujemo izdelovanje meje. Z vsem tem je meja del vsakdanjika in zato integralni del človekovega bivanja v obravnavanem okolju.

Ker pa ljudje niso enako vpeti v to okolje, imajo različne interpretacije akterjev-mrež in zavzemajo različne položaje do drugih akterjev. Tako je na primer s kmeti in lovci, ki se glede na posebnosti svojega poklica in poslanstva vsak po svoje odzivajo na divjad, mejo in drug drugega. Čeprav je ločnica med kmeti in lovci do neke mere umetna, saj so nekateri poklicni kmetovalci lovci (in nasprotno), ljudje pa imajo tudi individualna stališča in poglede, ki jih ne moremo istiti z idealnotipskimi, pa v splošnem vendar drži, da gre za kolektivni poziciji, ki ju določata različni

dejavnosti – lov vs. kmetija – kot izkustvi okolja (Ingold 2000). Če se vrnemo k preprostemu primeru »škode po divjadi«, se kmetje in lovci znajdejo v različnih in neenakovrednih vlogah oškodovanca na eni in ocenjevalca ter poravnalca škode na drugi strani. Razlika se kaže tudi v izdelovanju meje, ko na primer lovci pravijo, da glede divjadi ne morejo ničesar storiti, ker je divjad madžarska, čez mejo pa ne smejo posegati, kmetje pa njihovo sklicevanje na mejo včasih razumejo le kot priročen izgovor, s katerim se želijo lovci razbremeniti odgovornosti.

Kaj o svojih težavah z divjadjo ter o lovcih in meji pravijo kmetje? Neupravičeno je govoriti o kmetih kot homogeni skupini, saj imajo Goričanci različno velike kmetije, nekateri kmetujejo bolj za konjiček, drugi od tega živijo, nekateri kmetujejo po ustaljenih načinih, drugi svoje dejavnosti posodablajo, nekateri imajo živino, drugi le obdelujejo zemljo, tudi lega njihovih kmetij, vključno z oddaljenostjo od meje, je pomemben dejavnik razlik, teh pa je še mnogo več. Toda zaradi načina vpetosti v okolje, katerega osnova je agrarno obdelana zemlja, pa tudi zaradi vseživljenjske povezanosti s kmetijo in iz tega sledočih spominov na lokalno okolje, lahko kmete obravnavamo kot interpretativno skupino (prim. Pina-Cabral 2014: 66), ki o lokalnem okolju oblikuje določena skupna mnenja. Prav to je mogoče reči v zvezi z divjadjo. Skoraj vsi kmetje, ki sem jih spoznal vzdolž meje, so mi omenili kakšno obdelovalno površino, kjer se je že pasla divjad. Zato ni nič nenavadnega, da se je v tem okolju oblikovala nekakšna »recitacija« o meji (Green 2012b), torej dokaj poenotena pripoved, kaj se kmetom dogaja ob meji. Medsebojni pogovori, v katerih se recitacija ponavlja, ustvarjajo njihovo skupno vednost oziroma »resnico«. V svojem jedru govori o živalih, ki se »tukaj hranijo, tam pa živijo« – na njihovih poljih se hranijo, čez mejo živijo. Razumem jo kot prakso izdelovanja meje in ima številne implikacije.

Prakse izdelovanja meje vključujejo zamišljanje, upomenjanje, pripovedovanje in fizično ravnanje; v teh oblikah se pojavljajo skupaj ali posamično. Mejo pripeljejo v svet konkretnih ljudi v mnogoterih pojavnostih (Reeves 2014: 54–55), ki pa so lahko tudi nenavadne, na prvi pogled nepovezane z mejo, na primer, ko žival kmeta asociira na mejo. Med terenskim delom sem to opazil že

Kmet razlaga, da je srnjad pojedla vršičke na drevju tik ob njegovi hiši
(foto: Miha Kozorog).

zgodaj. Ob prvem obisku ene od obmejnih vasi sem na kmetiji kak kilometer od meje spoznal dva kmeta. Zunaj je lilo, pa sta skupaj čakala na boljše vreme in kramljala o tem in onem. Zato sta bila vesela nepričakovanega obiska. Ko sem ju v pogovoru spraševal o lokalni zgodovini in tipal za informacijami o kmetijstvu v kraju, sta odgovore na moja vprašanja večkrat povezala z divjadjo. Prvič je eden omenil divjad že na začetku pogovora, a takrat temu še nisem posvetil pozornosti. Čez čas pa sta začela ponovno pojasnjevati, da imajo kmetje težave z divjadjo, kar pa je vse povezano z mejo. Eden je omenil svojo njivo, ki leži tik ob meji, hkrati pa tudi tik ob gozdu, ki se na madžarski strani razteza do meje. Razložil je, da je bila pred dvajsetimi, morda tridesetimi leti povsem nedotaknjena,

prvič zato, ker je bilo divjadi v okolici še malo, drugič pa zato, ker je bila meja močno zastražena in se ji z madžarske strani ne ljudje ne živali niso približevali. Med takrat in danes je velika razlika, saj se divjad zdaj prehranjuje že na vrtovih ob hišah:

Tu gor, čisto pri šumi, smo imeli krompir, pa koruzo, pa kaj jaz vem kaj vse in nihče se ni niti dotaknil tistega. [...]

Tu pa tam si videl kakšno srno in jelena. Čisto gor, tu pri šumi. Zdaj, pravim, tu doma, pri hiši ne moreš imeti brez ograje, da pride pa te gleda notri v spalnico. [...] Dobesedno pride do okna.

Ko je Madžarska mejo upravljala z raznimi tehnologijami in ko sta madžarska in jugoslovanska vojska stalno marširali ob meji, česar se ljudje še živo spominjajo, tudi živali niso hodile v obmejni pas, menijo sogovorniki. Šele pozneje, ko so železno zaveso v 80. letih omehčali, predvsem pa po letu 1989, se je vpliv divjadi na kmetijstvo povečeval in sčasoma postal za kmete neznosen. O meji tako pripovedujejo kot o materialni entiteti, ki je imela z vidika kmetovanja zgodovinsko pozitivno zaščitno vlogo, dokler je niso spremenili v prepustno mejo, v prizorišče gibanja (prim. Cunningham in Heyman 2004). Velika parkljasta divjad danes stalno šviga čez mejo, zato so po mnenju številnih kmetov najbolj obremenjeni kmetje tik ob meji (to so mi zaupali ne le obmejni, ampak tudi kmetje, oddaljeni od slovensko-madžarske meje, celo na zahodnem Goričkem, kjer nimajo težav z jeleni). Od meje bolj oddaljeni kmetje pa menijo, da je k njim divjad prišla postopoma, kar ponovno (v veliki meri⁹) povezujejo z mejo: ko se je meja rahljala, so postopoma živali širile svoj bivanjski prostor od Madžarske proti notranjosti Goričkega.

Takšno pripovedovanje je eden od načinov lokalnega izdelovanja meje, saj mejo na specifičen način pripelje v zavest ljudi. Posebno vlogo dobi, ko se kmetje pogajajo z lovci. Splošno je prepričanje, da bi lovci lahko uplenili več živali in tako zmanjšali njihov škodljiv vpliv na poljedelstvo. Ko takšne pritožbe dosežejo lovce, ti odgovarjajo s poznano razlago, da se živali »tukaj hranijo, tam pa živijo«. Lovci se s kmeti, ki opažajo enako, torej povsem strinjajo, ukrepati pa ne morejo, saj bi težavo morali reševati madžarski lovci onstran meje. Vse, kar lahko naredijo, je, da na

problem Goričancev opozarjajo svoje lovske sosede, kar, kakor trdijo lovci, tudi počnejo. Nekaterih kmetov ta razlaga ne prepriča, v njej pa vidijo lovsko izdelovanje meje, v njem pa tudi neko strategijo. Dvomljivci trdijo, da je razlaga z mejo postala predvsem priročen izgovor za nezadostno ukrepanje lovcev.

Omenjena sogovornika na kmetiji blizu meje sta bila prav takšnega mnenja. Povedala sta, da lovci stalno kažejo na mejo, češ da je problem zaradi meje tako rekoč nerazrešljiv, čeprav se je v resnici parkljasta divjad na Goričkem že tako razširila, da o meji kot vstopni točki težavne divjadi danes že skoraj ni več smiselno govoriti. Po njunem mnenju divjad resda stalno prehaja mejo in izkorišča razliko med gozdom in obdelanimi površinami, toda tudi Goričko je vse bolj zaraščeno in divjad ima tam stalni prostor. Zato so problem lovci, ker streljajo preveč selektivno; zanima jih donosna trofejna divjad, druge, manj atraktivne jelene in divje prašiče pa prepuščajo same sebi. V očeh nekaterih kmetov, in ne prav redkih, lovci torej govorijo o meji, da bi se opravičili in otrsli odgovornosti. Tako so kmetje do lovcev še nezaupljivejši.

Kmete to pelje v še eno obliko angažiranja z mejo. Nekateri menijo, da je krajinska razlika med slovensko in madžarsko stranjo pomemben element goričke lovske ekonomije. Po eni strani se namreč lovci lahko sklicujejo na mejo, ker da je ta njihov skrajni domet. Po drugi strani pa ravno zaradi na razliki temelječe ekološke niše ustvarjajo dobiček, saj se živali mirno razmnožujejo onstran meje, po hrano pa hodijo na gorička polja, kjer jih lahko enostavno uplenijo. Lovsko izdelovanje meje je v takšni kmetovi perspektivi strateško, saj meja funkcionira hkrati kot izgovor in uporabna ekološka niša. Še več, prav zaradi hranljivosti goričkih polj in mirnega zaledja se živali lahko razvijejo do trofejnih primerkov, ki so v lovskem interesu. Po tem mnenju se torej lovci z izgovarjanjem na mejo izognejo odgovornosti, hkrati pa je meja pomemben dejavnik donosnega lovskega turizma.

Kmetje v svoje premisleke o lokalnih razmerjih vključijo tudi »državo«. V očeh kmetov so lovci z njo v boljšem razmerju. Država namreč dovoljuje neenako in nepravično distribucijo družbene moči in dostopa do virov, in sicer tudi zato, ker naj bi tudi sama imela od določenih dejavnosti več dobička kakor od drugih. Lovska

ekonomija se je na Goričkem uveljavila v socialistični Jugoslaviji, ko je bil lov pomemben vir turističnih deviz. Tuji in v očeh domačinov premožni lovci pa na Goričko še vedno prihajajo na komercialni lov. V nasprotju z njihovo »bleščečo« podobo imajo kmetje občutek, da je njihova dejavnost v krizi in zatonu ter da je država pozabila na samooskrbno kmetijstvo Goričkega. Ena ekonomija torej še vedno prinaša dobiček, druga pa kaže znake zanemarjenosti. Poleg tega je kmečka ekonomija lovski na videz podrejena, saj so v primeru škode od divjadi kmetje prepuščeni volji lovcev. Gospa iz vasi ob meji je strnila: »*Mi krmimo državo!*« Izjavo je pojasnila z verigo ekoloških in ekonomskih razmerij: kmetje ustvarjajo državi dobiček, vendar ne neposredno s prodajo pridelkov, temveč posredno – ko sejejo, krmijo divjad, trofejne primerke pa lovci prodajo v odstrel in tako namesto kmetijstva državno blagajno polni lov. Po mnenju sogovornice in drugih morajo kmetje v teh okoliščinah preživeti, kakor vedo in znajo, njihovo delo pa se prek posrednih zaslužkov preliva navzgor k »državi«.

Na državo se kmetje sklicujejo tudi na osnovi historične izkušnje tega območja: »država« je bila za te kraje vseskozi geografsko oddaljena. Njen sedež je bil že prej v oddaljenih prestolnicah in prav tako je danes. V uradih prestolnice ljudje niso seznanjeni z lokalnimi razmerami, a odločajo o njihovih zadevah. Državo si ljudje zamišljajo kot entiteto, kateri so podrejeni, kateri bolj pripadajo, kot bi jim pripadala. Država reprezentira moč, ki je sicer dostopna prek političnih strank, zato so nekateri kmetje aktivni tudi na strankarskem prizorišču in to poskušajo uporabiti v svoj prid. Toda država je za večino navzoča predvsem ekonomsko – ko pobira davke. Hkrati ne zagotavlja enakosti državljanov: že zaradi geografske lege ob meji, pa tudi specifične zgodovine območja, ki je bilo v zadnjem stoletju del štirih držav, se mnogi kmetje počutijo drugorazredni državljeni. Tudi takšna občutja prihajajo na dan, ko ljudje govorijo o težavni divjadi in kmetovanju ob meji.

V eni od obmejnih vasi je pripoved o zgodovinski obstranosti kmetov še posebej izrazita in dramaturgizirana. Večkrat sem poslušal, da je njihova usoda izginiti z lastne zemlje, kjer bodo nato zavladaale živali. Natančneje rečeno: domačini ponavljajo, da ima

divjad pri tem aktivno vlogo, ker jih sili k opuščanju kmetovanja, k prepuščanju zemlje gozdu in zapuščanju vasi. Bojijo se scenarija izpraznjene vasi, kakor se je zgodil v sosednjem Porabju, v vaseh, s katerimi je imela vas v preteklosti tesne sorodstvene, sosedske, ekonomske in upravne vezi. Spet se lahko oprem na pogovor s kmetoma, ko je deževalo. Omenil sem jima, da me raziskovalno zanima tudi njun pogled na prihodnost tega območja. Odgovor je bil neposreden in nedvoumen: »*Prihodnost Goriškega je divjačina.*« Podobno kakor že omenjeno, sem ob pomanjkanju konteksta pri tej prvi izjavi pomislil, da gre za nepomembno pretiravanje, zato sem nadaljeval z drugimi vprašanji. Ko smo se čez čas dotaknili demografije in selitev, povezanih z vasjo, sta se vrnila k divjadi s trditvijo, da je pritisk divjadi na kmetovanje glavni razlog za odhajanje mladih:

Prvi: *Vzrok, da vse gre ven je, da nima tu kaj delati. Če ti divjačina vse požre, kaj?*

Drugi: *O, ja!*

[Je divjad tukaj takšen problem?]

Prvi: *To vse požre, celo njivo.*

Drugi: *Na primer, če zdaj vi, na primer, sredi dneva gre jih... včasih vidiš po dvajset, trideset komadov, cela tolpa [jelenov] gre in to vse za sabo pelje. Žice pa to [...] vse gre z njimi.*

Eden je vzel mobilni telefon in poiskal fotografijo, na kateri je bila čreda jelenov na njegovi njivi. »*To na eni njivi! To gor pride, nima kaj ostati.*«

Lokalno ponavljanje, da nič ne ostane, ne zadeva le pridelkov in njiv, temveč človeško življenje nasploh. Druga domačina, eden že izseljen, drugi prebivalec vasi, sta mi povedala, da so ljudje vedno odhajali iz vasi, a »*marsikatera družina bi verjetno ostala doma, če ne bi bilo toliko divjadi. Za to nimam dokazov, a zdi se že tako.*« Danes je to značilen domačinski pogled na moč divjadi. Dramatični scenarij sem med terenskimi obiski slišal večkrat. Celo ugleden predstavnik vasi je pripovedoval:

Ljudi v teh krajih nadomeščajo jeleni, košute, srne in tako naprej. One prevladujejo, tako da divje svinje in vse te živali poganjajo, izganjajo mladega človeka – saj je ni več skoraj

mladine – torej iz teh krajev. [...] Divjačina je nadomestila človeka.

Neki kmet pa je najin pogovor sklenil: »Zaradi divjadi se bodo vsi izselili. Pridi čez pet ali deset let, [v vasi] ne boš več našel ljudi, vse bo zaraščeno. Tu ima prihodnost le divjad.«

Izraz brezupa pripisuje divjadi ogromno moč. Lahko bi ga interpretirali kot običajen kmetov pogled na svet, češ da je divjad že njegov star sovražnik, ker si je od nekdanj preživetje iskala na poljih. Čeprav je to načeloma res, pa ni dovolj za razumevanje izjave, da ima lokalno prihodnost le divjad. Izjava je preveč povezana z lokalno ekologijo, da bi jo jemali le za kmetovo napihovanje svoje ranljivosti. Izraža močan občutek pozabljenosti na robu države in posledično vdanost v usodo. Ko pravijo, da mladi odhajajo, se ljudje zavedajo, da k temu ne prispeva (le) divjad, temveč so za to (še) drugi razlogi, kot so možnosti zaposlitve, z izobrazbo povezane kariere, partnerstva itn. A ko demografsko šibkost in slabe slutnje za prihodnost vasi povežejo z divjadjo, želijo predvsem opozoriti na realen problem, pri katerem se počutijo nemočni in osamljeni, pri katerem jih »država« ne sliši. Pogled čez mejo, v gozdnato in marsikod zaraščeno Porabje, je viden dokaz, kaj se zgodi, ko država nekaterim državljanom obrne hrbet, in kako hitro lahko potem živali zavzamejo od ljudi zapuščen prostor. Tudi s to naracijo strahu, da se njim ne bi zgodilo kaj podobnega kot sosedom za mejo, izdelujejo mejo, tokrat kot kraj ranljivosti.

OD AKTERJEV-MREŽ »NAZAJ« V SOCIOLOGIJO IN POLITIKO MEJE

Ko je Stef Jansen (2013) raziskoval mejo v Sarajevu, je opozoril na teoretsko in metodološko dilemo. Ugotovil je, da danes številni antropologi mej promovirajo preusmeritev od mej-kot-črt k praksam izdelovanja meje. Hkrati s tem se je po njegovem okrepilo teoretiziranje, da si »nečloveški 'aktanti' zaslužijo enak analitični status« kot ljudje, da je torej težnja akter-mrežno prepoznavanje »'ploske' družbenosti, ki vključuje človeške in nečloveške entitete« (nav. delo: 24). Želel je odgovoriti na oba izziva, zato je skušal hkrati

upoštevati aktivnosti izdelovanja meje in »zares« jemati tvornost predmetov, ki sestavljajo mejo. Vendar je ob tem analitičnem poskusu uvidel razcep: ugotovil je, da ni zmožen hoditi po obeh poteh hkrati, da torej ne more *hkrati* upoštevati obeh postulatov, marveč mora izbrati eno samo pot. Zapisal je, »določilno razhajanje, ki je tvegano, najbolje parafraziramo takole: naj začnemo z *analitično distinkcijo* med ljudmi in neljudmi ali ne?« (prav tam). Bodisi jo sprejmemo ali pa zanikamo, ne moremo pa sprejeti obojega hkrati. Po Jansenu sta pristopa nezdružljiva. Lahko bi dodali, da sta tudi nesomerna, saj eden upošteva specifično človeško simboliziranje sveta, drugi zahteva priznanje, da so neljudje sotvorci ekologije, katere del so ljudje in neljudje. Eden je osredinjen na svet ljudi, drugi na svet »tam zunaj«. Zato mora raziskovalec meje izbrati med fokusoma materialnosti in izdelovanja meje. Toda čeprav sta mogoča oba analitična pristopa, pa je ravno zato, ker gre za meje, ki obstajajo izključno za ljudi, v zadnji instanci bistveno priznati, da je tvorec mej človek.

Človeških praks ni mogoče razumeti, ne da bi sledili temu, kako se zgoščajo okoli stvari (min, barikad, simulatorjev letenja), toda *navsezadnje* nobena od teh posamičnih stvari ni bila *nujni* pogoj v izdelovanju te meje, medtem ko je človeško izdelovanje meje bilo. (Jansen 2013: 35)

Nečloveški akterji torej res sprožajo izdelovanje meje, toda o meji lahko govorimo le pod pogojem, da govorimo tudi o njenem izdelovanju, kar pa je človeška praksa.

Jansen se je ukvarjal z neživimi aktanti meje, primer z Goričkega pa so živali. Med stvarmi in živalmi je vsekakor velika razlika. Živali počnejo stvari z nekim namenom, česar za predmete ne moremo reči (mino je moral nekdo postaviti, Gell 2006 [1998]: 34). Jansenov argument pa ostaja enako smiseln, tudi ko gre za živali. Živali so mejo sicer avtonomno uporabljale kot specifičen materialni prostor. A po drugi strani je bil ta prostor poseben (v smislu, da spodbuja določena ravnanja živali) prav zato, ker je tam potekala meja. In tudi ljudje vidijo živali na specifičen način ravno zaradi meje. Ker brez ideje meje ne bi bilo vseh ekoloških procesov »tam zunaj« na meji, je torej neogibno ugotoviti, kaj si o njej mislijo ljudje in kako z njo živijo.

In končno: osrednjega pomena je tudi ugotoviti, kako se med ljudi razporeja odgovornost za njeno funkcioniranje in življenje ob njej. Razgrnjena so bila nekatera mnenja, občutja in razmerja, ki so politično pomembna. Govorijo, da bi nekdo moral bolje poskrbeti za stvari, ki so povezane z mejo. Kmetje, ki govorijo o divjadi, s tem pogosto izražajo svojo nemoč in včasih strah zaradi slabih slutenj o prihodnosti. Živalim ne pripisujejo odgovornosti, ker izkoriščajo ekološko nišo obmejnega prostora; kot pravi eden, živali ravnajo povsem »normalno«. K odgovornosti kličejo druge ljudi, nedvomno lovce, a tudi tiste, ki jih opisujejo z besedo »država«, torej ljudi z bistveno več družbene moči, kakor jo imajo sami. In čeprav lahko mnenja o »krmljenju države« in ozemeljski prevladi divjadi razumemo kot del kmetove politike v boju za lastne interese, je tudi izraz ranljivosti, je pogled, ki ga je treba jemati zares. Ko trdijo, da divjad dobiva preveč prostora, se pravzaprav pogajajo za lastni prostor na Goričkem. Bojijo se, da kot kmetje izgubljajo pomembno vlogo v tem prostoru, da država njihovega malega, statistično nepomembnega kmetovanja ne potrebuje več, razen morda zaradi ohranjanja agrarne kulturne krajine v Krajinskem parku Goričko.